

**1.6. Методологічні основи забезпечення фінансової
безпеки суб'єктів господарських відносин
у системі державного регулювання**

*(Т. Г. Бондарук, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту)*

Для розроблення ефективних форм і методів державної регуляторної політики, спрямованої на фінансову безпеку суб'єктів господарських відносин, першочергово потрібно оцінювання її результативності. Для цього доцільно вибудовувати комплексну систему моніторингу й оцінювання впливу регуляторних актів на фінансову стійкість суб'єктів господарювання, що відповідає принципам державної регуляторної політики (обґрунтованість, передбачуваність, збалансованість) і вимагає проведення аналізу регуляторного впливу й подальшого моніторингу ефективності.

Фінансова безпека в системі суб'єктів господарських відносин має оцінюватись у зв'язку з макро- та мікрорівневими індикаторами економічної безпеки¹⁴³. Для цього застосовують затверджені державою підходи до визначення економічної безпеки (як складової національної безпеки), які визначають методологію та систему показників. В українській практиці акцент поступово зміщується від розробки актів до системного збору даних про фактичні наслідки їхньої дії із регулярною звітністю та пропозиціями щодо зміни / скасування актів за результатами моніторингу. Актуальні звіти Державної регуляторної служби підтверджують розвиток процедур оцінювання, внутрішнього аудиту та публічної звітності щодо ефективності регуляторних рішень¹⁴⁴.

Водночас для підтримання фінансової стабільності економіки та зниження системних ризиків важливі макропруденційні сигнали й регулярні оцінки Національного банку України (НБУ), які відображають стан фінансового сектору та ризики для домогосподарств і

¹⁴³ Бондарук Т. Г. Економіко-статистичний аналіз регуляторного впливу на процес забезпечення економічної безпеки аграрного сектору економіки. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 12. С. 34–44.

¹⁴⁴ Звіти про діяльність ДРС / Державна регуляторна служба України. URL : <https://drs.gov.ua/type-press/zvity-pro-diyalnist-drs/> (дата звернення: 01.10.2025).

бізнесу; ці матеріали доцільно інтегрувати в цикл регуляторної політики як зовнішні входні дані для прийняття рішень¹⁴⁵.

Для розроблення ефективних форм і методів державної регуляторної політики, спрямованої на забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин, потрібно мати чітку систему оцінювання її результативності. У сучасних умовах реформування економічного законодавства України пріоритетом є побудова комплексної системи моніторингу й оцінювання впливу державної регуляторної політики на фінансову стійкість і конкурентоспроможність суб'єктів господарювання.

Нормативну основу такого підходу формують:

Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (у редакції від 2024 р.)¹⁴⁶, який визначає принципи доцільності, передбачуваності, ефективності та відкритості регуляторної політики;

Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 № 308 «Про затвердження Методики проведення аналізу регуляторного впливу та моніторингу результативності регуляторного акта»¹⁴⁷;

Закон України від 22.02.2025 № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства», яким встановлено втрату чинності Господарського кодексу України з 28.08.2025¹⁴⁸. Після втрати чинності Господарського кодексу України регулювання суб'єктів господарських відносин спирається на: Цивільний кодекс України (2003 р., чинна редакція 2025 р.)¹⁴⁹, закони

¹⁴⁵ Звіт про фінансову стабільність, 2024 (II півріччя) / Національний банк України. Київ : НБУ, 2024. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2_eng.pdf?v=9 (дата звернення: 01.10.2025).

¹⁴⁶ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15> (дата звернення: 03.10.2025).

¹⁴⁷ Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта : Постанова КМУ від 11.03.2004 № 308 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/308-2004-п> (дата звернення: 03.10.2025).

¹⁴⁸ Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства : Закон України від 22.02.2025 № 4196-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/4196-20> (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁴⁹ Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (чинна редакція станом на 09.04.2025) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 09.11.2025).

України № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства»¹⁵⁰, № 4618-VI «Про державну підтримку малого і середнього підприємництва»¹⁵¹, № 1953-IX (2021 р.) «Про фінансові послуги та фінансові компанії»¹⁵² та на інші спеціальні акти, що визначають економіко-правові засади підприємницької діяльності.

Отже, державна регуляторна політика у сфері суб'єктів господарських відносин трансформується в напрямі більшої орієнтації на принципи приватноправової автономії, відповідальності суб'єктів ринку, прозорості фінансових операцій і ризик-орієнтованого регулювання.

У сучасних умовах фінансова безпека суб'єктів господарських відносин має оцінюватися через взаємодію трьох рівнів:

- 1) макрорівень – стабільність фінансової системи, надійність державних фінансів, прогнозованість грошово-кредитної політики;
- 2) мезорівень – стан галузевих ринків, міжфірмових зв'язків, рівень тінізації економічних потоків;
- 3) мікрорівень – фінансова стійкість, ліквідність, кредитоспроможність, податкове навантаження підприємств.

Відповідно до аналітичних матеріалів Національного банку України¹⁵³ ключові ризики фінансової безпеки нині формуються під впливом високої вартості позикового капіталу; структурного дефіциту бюджету та зростання державного боргу; воєнних ризиків, що підвищують невизначеність інвестиційного середовища; низької ефективності механізмів післяконтрольного моніторингу регуляторних актів.

¹⁵⁰ Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства : Закон України від 22.02.2025 № 4196-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/4196-20> (дата звернення: 09.11.2025).

¹⁵¹ Про державну підтримку малого і середнього підприємництва : Закон України № 4618-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17> (дата звернення: 09.11.2025).

¹⁵² Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 2021 р. № 1953-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20> (дата звернення: 09.11.2025).

¹⁵³ Звіт про фінансову стабільність, червень 2025 р. / Національний банк України. Київ : НБУ, 2025. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2025-H1.pdf (дата звернення: 09.10.2025).

Саме тому створення системи оцінювання ефективності регуляторної політики має ґрунтуватися на поєднанні кількісних показників (динаміка кредитування, рівень податкового навантаження, частка проблемних активів, обсяг інвестицій) та якісних індикаторів (ступінь прозорості нормативних процедур, рівень довіри бізнесу до регуляторних інститутів, передбачуваність правозастосування).

Згідно із позицією О. П. Борисенко¹⁵⁴ складність оцінювання результативності державного впливу полягає в багаторівневій ієрархії зв'язків – між державою, регіонами, галузями й підприємствами – і потребує синтезу впорядкування системи державного управління й самоорганізації господарських суб'єктів. Такий синтез забезпечує синергетичний ефект, коли кінцевий результат перевищує суму ефектів від дії окремих інструментів державного регулювання. Під час раціонального їхнього співвідношення ефект синергії, тобто перевищення кінцевого ефекту порівняно з простою сумою ефектів окремих заходів державного регулювання, може дати значно кращий результат від використаних управлінських ресурсів. Цей ефект залежить від якості визначених пріоритетів у системі державного управління, встановлення правильної внутрішньої взаємозалежності та взаємовпливу завдань, що вирішуються в процесі регуляторної політики. Отже, мета й завдання державного управління лежать в основі ефекту синергії. Цей ефект залежить від узгодженості пріоритетів у системі управління, якісної взаємодії інститутів контролю й регулювання, збалансованості інтересів держави, бізнесу й громадян¹⁵⁵. Використання синергетичних зв'язків під час системного підходу забезпечує якісний перехід від технології простого планування до програмування в державному управлінні¹⁵⁶. Застосування синергетичного підходу дає змогу перейти від фрагментарного реагування на фінансові ризики до програмного управління фінансовою безпекою.

¹⁵⁴ Борисенко О. П. Синергія у контексті системного підходу до проблем державної регуляторної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 9. URL : <https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=459> (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁵⁵ Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні : монографія. Київ : Експрес, 2009. 608 с.

¹⁵⁶ Борисенко О. П. Синергія у контексті системного підходу до проблем державної регуляторної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 9. URL : <https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=459> (дата звернення: 09.10.2025).

З цього випливає, що: систему регуляторів державного управління у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин потрібно утримувати в контрольованому стані, тобто в рамках параметрів, що забезпечують і зберігають стійкість управління; застосовувати методологічні підходи, які полегшують вибір правильного управлінського рішення й виділення ключових питань, від яких залежить визначення подальших стартових параметрів регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Отже, системно-синергетичний підхід до проведення аналізу регуляторної політики щодо фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин є найбільш конструктивним серед прикладних напрямів системних досліджень. Він орієнтує дослідників не лише на констатацію закономірностей функціонування й розвитку механізмів державного управління, але й на розробку методики організації процесу ухвалення рішень в умовах взаємозв'язку та взаємодії чинників, що перебувають у постійному русі. Ця методика потребує залучення знань і досвіду фахівців різних галузей і застосування різноманітних методів дослідження, а також системного аналізу самої системи державного управління й оцінювання синергетичного ефекту від застосування елементів регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Отже, саме синергетичні зв'язки збільшують ефект спільної дії компонентів системи та забезпечують емерджентні властивості системи – її цілісність. Емерджентність у теорії систем означає наявність у системи властивостей, невластивих її підсистемам і блокам, неможливості зведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів. Незважаючи на очевидні переваги системного аналізу, до сьогодні цей методологічний підхід у системі державного управління застосовується недостатньо, а ефект пролонгованої дії механізмів державного регулювання оцінюється після настання результатів.

Для підвищення ефективності регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин можна запропонувати методологічний алгоритм системного аналізу, який дає змогу зробити процес забезпечення фінансової безпеки прозорим, зрозумілим та орієнтованим на управлінське ухвалення рішень і оцінювання їхньої якості.

Методологічний алгоритм системного аналізу охоплює такі етапи.

Етап 1. Побудова концепції системи державного управління у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Етап 2. Визначення взаємозв'язків між компонентами системи та встановлення рівня їхньої взаємозалежності. Водночас аналіз взаємодії компонентів у системі регулювання потрібно ґрунтувати на їхніх функціях: основних і допоміжних стосовно системи державного регулювання об'єкта.

Етап 3. Формування моделі системи з узгодженням дій елементів і підпорядкованості всіх функціональних компонентів, кожен з елементів якої несе відповідальність за системні властивості компонента й має спрямованість на єдину основну мету.

Етап 4. Формування синергетичного ефекту. Оскільки елементи системи можуть взаємодоповнювати один одного, зміна або припинення дії одного елемента відобразиться на взаємопов'язаних. Відслідковування такої взаємодії дає змогу уникнути дублювання дій чи наявності елементів, що втратили актуальність і створюють хибне уявлення своєю присутністю або створюють суперечності в нормативно-правовому забезпеченні.

Етап 5. Забезпечення стійкої працездатності та безперервного функціонування системи. Оскільки лише елементи в стані гармонійної рівноваги можуть підтримувати нормальне життєзабезпечення системи, підтримання гнучкості й адаптивності системи є умовою створення відносного балансу та забезпечення стійкості й стабільності. Це досягається за допомогою обов'язкових інформаційно-технологічних зв'язків із зовнішнім середовищем через формування відповідних елементів, які відповідають за потік інформації в прямому та зворотному напрямі.

У системі забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин вагомими складовими алгоритму є підсистеми, компоненти й елементи системи. Для державної регуляторної політики кожна підсистема забезпечує пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку через механізми реалізації державної політики та політики у сфері фінансової безпеки. Кожна підсистема складається з компонентів (цілі, завдання; об'єкти; суб'єкти; предмети) й кожен компонент являє собою систему елементів і взаємозв'язків між ними, яка водночас є підсистемою загальної системи регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Отже, системно-синергетичний підхід дає змогу поєднати стратегічне бачення державного регулювання із гнучким механізмом моніторингу фінансової безпеки, формуючи адаптивну модель економічного управління, здатну підтримувати стійкість суб'єктів господарських відносин навіть в умовах воєнної та післявоєнної трансформації.

Оцінювання ефективності державного регулювання у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин повинне здійснюватися на основі інтегрованих підходів до регуляторного моніторингу, оновленої системи правового забезпечення після скасування Господарського кодексу України, аналітичних матеріалів НБУ, Міністерства економіки України та Державної регуляторної служби України, а також принципів прозорості, передбачуваності. У такий спосіб держава формує нову модель фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин, засновану на поєднанні регуляторної дисципліни, інституційної узгодженості та фінансової стійкості бізнес-середовища.

Функціональні підсистеми фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин складаються із взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких охоплює функціональні завдання й підзавдання державного, регіонального чи корпоративного рівнів. Досліджуючи елементи системи забезпечення фінансової безпеки та взаємозв'язки між ними, важливо дотримуватись певної послідовності дій, що становлять комплекс взаємопов'язаних операцій, які можна подати як логічну модель системного аналізу. Чим вищий рівень деталізації процесу, тим ближчою до реальних умов господарювання стає модель фінансової безпеки. Це дає змогу забезпечити коректну ідентифікацію ризиків, раціональний розподіл повноважень між регуляторними органами й адекватне реагування на кризові ситуації.

Сформована теоретична модель системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин має узгоджуватись із цілями державного регулювання, фактичним станом фінансових інститутів, особливостями реалізації управлінських рішень і враховувати методологію системного аналізу регуляторної політики.

Системний аналіз є важливим методологічним інструментом для наукового обґрунтування державних рішень у сфері фінансової безпеки, особливо за умов багатофакторності ризиків. Його мета – сформувати комплекс регуляторних заходів так, щоб забезпечити максимальну ефективність використання потенціалу кожного елемента системи: фіскальної, монетарної, кредитно-інвестиційної, антикризової,

валютної підсистем. Ідея полягає в тому, щоб досягти максимального економічного ефекту під час мінімальних адміністративних втручань. Синергетично-системний підхід дає нагоду інтегрувати методи фінансового контролю, бюджетного прогнозування, нагляду за фінансовими установами, протидії відмиванню коштів і фіскального стимулювання, створюючи єдину архітектуру фінансової безпеки держави.

Синергія в системі забезпечення фінансової безпеки означає стратегічні переваги, які виникають за умови раціонального поєднання регуляторних заходів, коли результат перевищує сумарний ефект від окремих дій. Позитивна синергія виникає в разі правильно визначених основних методів регулювання (фіскальна політика, валютне регулювання, пруденційний нагляд) і ефективно підібраних другорядних інструментів (податкові стимули, гарантійні програми, страхові механізми), які узгоджено діють на досягнення єдиної мети – підвищення фінансової стійкості системи. Негативна синергія з'являється в разі неправильно скоординованих або суперечливих регуляторних рішень – надмірної зарегульованості, дублювання функцій або невідповідності цілей і засобів, що може породжувати дисбаланс між інтересами держави, бізнесу й громадян.

Ефект синергії залежить не стільки від кількості інструментів, скільки від якості їхньої внутрішньосистемної узгодженості. Економічні регулятори (податкові, кредитні, бюджетні) мають взаємодоповнюватися адміністративними й інституційними механізмами контролю з урахуванням цифровізації державних сервісів, фінансової звітності, антикорупційних стандартів і вимог прозорості.

Синергетично-системний підхід є універсальною методологією для аналізу взаємодії різноманітних методів, інструментів і механізмів державного регулювання у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин. Його застосування дає змогу комплексно визначити пріоритети на кожному етапі забезпечення фінансової безпеки, оцінити потенційні суперечності між фіскальними, монетарними, регуляторними й соціальними цілями, а також сформулювати основу для ухвалення збалансованих управлінських рішень на державному рівні. Результатом є обґрунтованість політики фінансової стабільності, оптимізація державних витрат, розвиток інституційного середовища та підвищення довіри до фінансової системи.

Функціональна структура системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин містить такі підсистеми: регуляторна політика – формування, реалізація й оцінювання ефективності нормативних актів у сфері фінансів і підприємництва; фінансова політика – інструменти фіскальної, монетарної, боргової, інвестиційної стабільності; політика економічної безпеки – механізми запобігання фінансовим кризам, контролю ризиків, протидії тіньовій економіці та фінансовим правопорушенням.

Кожна підсистема охоплює функціональні компоненти (нормативно-правові, інституційні, інформаційно-аналітичні, контрольні), які зі свого боку містять завдання та підзавдання – від моніторингу фінансових потоків і податкових ризиків до управління державними активами та зовнішнім боргом.

Фундаментальні труднощі в науковому оцінюванні результатів регуляторної політики держави зумовлені складністю самої системи – множинністю методів, інструментів і засобів регулювання, що перебувають у постійній динаміці та взаємозалежності. Їхнє адекватне дослідження вимагає врахування не лише створених економічних умов, але й чинників політичного, соціального, технологічного та правового характеру. Саме тому ефективність регуляторної політики можлива лише за умови методологічної впорядкованості її компонентів і чіткої ідентифікації критеріїв результативності.

Класифікація методів державного регулювання є концентрованим вираженням системного підходу до політики. Її якісний аналіз можливий лише через поєднання кількісних критеріїв (ступінь втручання, обсяг витрат, часовий лаг ефекту) та якісних ознак (дієвість, гнучкість, узгодженість, прозорість). Виокремлення таких параметрів дає змогу будувати реальні моделі регуляторної політики на певному історичному етапі або формувати модель-еталон, яка може слугувати орієнтиром для майбутніх трансформацій системи регулювання.

Методологічна структуризація регуляторної політики передбачає не лише опис інструментів (податкові, кредитно-фінансові, анти-монопольні, соціальні, адміністративні), але й визначення залежностей між ними, що забезпечують фінансову стійкість держави й бізнес-середовища.

Ефективність є однією із базових категорій сучасної економічної науки й водночас міждисциплінарним поняттям, що використовується у фінансовому, правовому, управлінському та соціальному контекстах.

Ефективність (efficiency) – це співвідношення між досягнутим результатом і витратами на його досягнення. В економічній літературі вона тлумачиться як економія суспільних ресурсів унаслідок реалізації певних заходів та як співвідношення результатів (зокрема, непрямих) господарської діяльності до витрачених ресурсів: трудових, матеріальних, фінансових, природних.

Термінологічно поняття ефективності в англomовній традиції має три схожі, але нетотожні еквіваленти: effectiveness – дієвість, тобто здатність досягати поставлених цілей незалежно від витрат; efficiency – результативність, тобто оптимальне співвідношення ресурсів і результатів; effectuality – продуктивність, синтез дієвості й результативності.

У контексті регуляторної політики ці аспекти мають розглядатися комплексно: дієвість відображає політичну доцільність заходів, результативність – їх економічну виправданість, а продуктивність – збалансованість між державним впливом і ринковим саморегулюванням.

Проблема співвідношення понять ефективності й оптимальності залишається дискусійною. Оптимальність (від лат. *optimum* – найкраще) передбачає досягнення бажаного результату за наявних обмежень ресурсів і часу. У математично-економічному сенсі це максимізація цільової функції під час мінімальних витрат. Отже, оптимум може слугувати критерієм результативності регуляторної політики, коли ефективність вимірює рівень досягнення мети, а оптимальність – ступінь наближення до найкращого з можливих станів системи.

У практичному вимірі ефективна регуляторна політика передбачає: відповідність отриманих результатів поставленим цілям; мінімізацію соціально-економічних витрат; досягнення компромісу між ефективністю, справедливістю та політичною доцільністю.

Згідно з чинним Законом України від 11.09.2003 № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹⁵⁷ оцінювання результативності регуляторних актів має здійснюватися за трьома групами показників: соціальні наслідки (умови зайнятості, рівень добробуту, бізнес-клімат); економічні ефекти (зміна прибутковості, податкових надходжень, витрат бізнесу);

¹⁵⁷ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15> (дата звернення: 03.10.2025).

адміністративна ефективність (прозорість процедур, скорочення бюрократичних бар'єрів).

Будь-яка ефективна політика повинна мати чітко окреслену цільову функцію – набір стратегічних і тактичних завдань, які піддаються кількісному або якісному вимірюванню. Формування такої функції є складним процесом, що охоплює: пріоритезацію завдань (раціонально-необхідні та раціонально-можливі дії); визначення обмежень (бюджетних, правових, часових, політичних); прогнозування ефектів (економічних, соціальних, екологічних). Раціонально-необхідні заходи – це ті заходи, без яких досягнення стратегічних цілей неможливе; раціонально-можливі – ті, що забезпечують оптимальний результат у межах ресурсних обмежень. Отже, раціональність у контексті регуляторної політики означає не лише економічну доцільність, а й політичну реалістичність і соціальну прийнятність рішень.

Еволюція регуляторної політики в світовій практиці показує поступовий перехід від багатофакторних до більш концентрованих цільових функцій.

1950–1960-ті рр.: основні орієнтири – зайнятість, стабільність цін, темпи зростання виробництва, баланс зовнішньої торгівлі.

1970-ті рр.: акцент на боротьбі з інфляцією, стабілізації платіжного балансу, контролі державних витрат.

2000-ті рр.: стратегічні пріоритети зведено до двох ключових – стабільне економічне зростання та контроль інфляції.

2020-ті рр. (в умовах глобальних шоків і війни): з'явився новий пріоритет – фінансова стійкість та економічна безпека, що охоплює прозорість регуляторного середовища, мінімізацію ризиків для бізнесу, адаптацію до міжнародних стандартів ESG і цифрової трансформації.

Загальні методологічні підходи до забезпечення ефективності регуляторної політики мають ґрунтуватися на таких принципах:

системності – урахування взаємозв'язку між економічними, фінансовими, соціальними й політичними чинниками;

синергетичності – узгоджена дія інструментів регулювання для досягнення інтегрального ефекту;

оптимальності – вибір найкращого рішення з урахуванням обмежень;

результативності – вимірюваність наслідків за критеріями ефективності;

соціальної справедливості – узгодження державних, корпоративних і суспільних інтересів.

Тільки поєднання цих принципів дає змогу створити дієву модель регуляторної політики, яка підвищує рівень фінансової безпеки держави та забезпечує сталий розвиток суб'єктів господарських відносин у післявоєнний період.

Продовжуючи попередню думку, варто зазначити стійку еволюцію цільової функції регуляторної політики держави в історичному розрізі. На різних етапах соціально-економічного розвитку змінювалися її пріоритети, рівень деталізації, масштаб втручання держави в економічні процеси.

Так, у 1950–1960-х рр. цільова функція регулювання в більшості країн світу охоплювала широкий набір завдань: обсяг державних витрат, темпи зміни реальної заробітної плати, рівень зайнятості, структуру інвестицій, платіжний баланс, розподіл доходів, індикатори попиту та виробництва. У 1970-ті рр. під впливом нафтових криз і фінансової турбулентності пріоритети були зведені до чотирьох основних: повна зайнятість, стабільність цін, контроль дефіциту платіжного балансу, забезпечення стійких темпів економічного зростання. На початку XXI ст. основні зусилля зосередилися на стимулюванні економічного зростання та контролі інфляції, але глобальні кризи 2008 та 2020 рр. продемонстрували обмеженість такої політики.

В умовах глобалізації, війни та структурної трансформації економіки України (2022–2025 рр.) акцент державного регулювання закономірно змістився до фінансової безпеки, стійкості бюджетної системи, цифровізації державного управління й мінімізації регуляторних ризиків. Відповідно, цільова функція сучасної регуляторної політики охоплює: забезпечення макрофінансової стабільності, підтримку конкурентного бізнес-середовища, підвищення довіри до інститутів держави, дотримання принципів прозорості, підзвітності й верховенства права.

Одним із ключових методологічних викликів для оцінювання ефективності регуляторної політики є невизначеність. Державні органи не завжди можуть передбачити повний спектр економічних і соціальних наслідків від запроваджених заходів. У рамках теорії раціональних очікувань поведінка економічних агентів залежить від їхніх прогнозів щодо державних дій і від ступеня довіри до них. Невизначеність посилюється наявністю внутрішніх і зовнішніх лагів (внутрішні лаги – часові затримки між виявленням проблеми та ухваленням рішення; зовнішні лаги – проміжок між реалізацією заходів і появою

відчутних результатів). Наприклад, бюджетні асигнування на інноваційний розвиток, освіту чи науку дають економічну віддачу лише через 5–8 років. Отже, під час розроблення регуляторної політики потрібно враховувати швидкість впливу інструментів, розрізняючи короткострокові (фіскальні, монетарні) та довгострокові (інституційні, інфраструктурні) важелі. Для зменшення негативного впливу лагів застосовуються автоматичні стабілізатори – інструменти, які автоматично пом'якшують коливання ділової активності (прогресивна шкала оподаткування, система страхування безробіття, валютно-курсове таргетування).

Під час розроблення ефективної регуляторної політики потрібно враховувати ефект мультиплікатора – явище, коли початковий імпульс у певній сфері породжує значно більший загальноекономічний результат. Такі ефекти найчастіше спостерігаються у сферах державних інвестицій, енергетики, інфраструктури, фінансового сектору та технологічного бізнесу. Державна підтримка галузей із потужним мультиплікаційним ефектом (фінансові технології, енергомодернізація, транспортна логістика, оборонно-промисловий комплекс) дає змогу досягати позитивної синергії та підвищувати стійкість усієї економічної системи.

Для забезпечення дієвості регуляторної політики потрібне постійне оцінювання результатів державного впливу з можливістю своєчасного його коригування. Критерій – це міра або ознака, за якою здійснюється оцінювання явищ. Показники – кількісні вираження цих критеріїв.

Узагальнені критерії ефективності регуляторної політики можна поділити на такі групи: економічні критерії – приріст ВВП, рівень інвестиційної активності, зменшення частки тіньової економіки, стабільність валютного курсу, зростання продуктивності праці; соціальні критерії – рівень зайнятості, динаміка доходів населення, соціальна мобільність, доступ до фінансових послуг; інституційні критерії – довіра до державних інститутів, якість врядування, корупційні ризики, незалежність судової системи. Особливу роль відіграє інституційна ефективність – здатність регуляторних органів реалізовувати політику без надмірних транзакційних витрат, із дотриманням принципів пропорційності, передбачуваності та стабільності.

Регуляторна політика базується на функціонуванні ринкових інститутів – формальних і неформальних правил, які забезпечують упорядкування господарських процесів. Серед них: економічні інститути – фінансові ринки, банківська система, податкові механізми, інноваційні хаби; правові інститути – норми законодавства, судова практика, антикорупційні та конкурентні механізми; соціальні інститути – суспільна довіра, громадський контроль, професійні об'єднання.

Сучасна практика підтверджує, що формування ефективної системи державного регулювання неможливе без розвитку інституційної культури – прозорості, відповідальності та доброчесності державних службовців. Як зазначає Т. І. Єфименко¹⁵⁸, завдання інституційного регулювання різняться за рівнями: національний – регулювання грошово-кредитної політики, цінової стабільності, фіскальної збалансованості; регіональний – підтримка місцевих економік, екологічна політика, інфраструктурні програми; галузевий – промислова й енергетична політика; мікрорівень – корпоративне управління, інноваційна активність підприємств.

На ефективність регуляторної політики впливають латентні (приховані) чинники: корупційні практики, бюрократизація, надмірне політичне втручання, зловживання владними повноваженнями. Їхній вплив може дестабілізувати регуляторне середовище, знижуючи довіру бізнесу та суспільства. У періоди інституційних криз саме ці чинники часто стають каталізаторами економічної нестабільності. Подолання латентних викривлень потребує посилення принципів належного врядування, відкритих процедур і цифрової звітності.

Вибір раціональних заходів регуляторної політики – складний і багаторівневий процес, що потребує балансу між економічним ефектом, соціальними наслідками й політичною довірою. До ключових умов ефективності регуляторної політики належать: систематичне оцінювання дієвості регуляторних актів; прогнозування часових лагів і мультиплікаторних ефектів; підтримка галузей із високим мультиплікативним потенціалом; зміцнення інституційної культури державного управління; мінімізація латентних ризиків і бюрократичних бар'єрів.

¹⁵⁸ Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки : монографія. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2016. 447 с. URL : https://afu.kiev.ua/index.php?page_id=456&utm_source=chatgpt.com

Загалом ефективна регуляторна політика – це не лише сукупність законів і процедур, а механізм відновлення довіри між державою, бізнесом і суспільством, спрямований на підвищення фінансової безпеки, конкурентоспроможності та соціальної стійкості економіки України.

Оцінювання ефективності регуляторної політики є складним міждисциплінарним процесом, який поєднує економічні, правові, інституційні та соціальні аспекти державного управління. Для визначення результативності конкретних інструментів державного регулювання – податкових, цінових, кредитних, страхових, інвестиційних – потрібно застосовувати комплексні методичні підходи, які враховують як досягнення цілей, так і співвідношення результатів і витрат.

У наукових дослідженнях ефективність державного регулювання розглядається крізь призму досягнення стратегічних і проміжних цілей політики. Такий підхід узгоджується з принципами цільового управління (target-based regulation), поширеного в політиці ЄС та OECD, коли акцент робиться на вимірюванні ступеня досягнення запланованих результатів, а не лише на обсягах фінансування.

Водночас у сучасних умовах оцінювання ускладнюється рядом чинників: неоднозначністю розмежування бюджетних витрат на підтримку аграрної сфери; часовими лагами між запровадженням заходів і проявом їхнього економічного ефекту; нестабільністю зовнішнього середовища (інфляційні шоки, коливання валютних курсів, воєнні ризики); обмеженістю достовірної статистичної бази у воєнний період. Ці чинники потребують адаптації класичних методів оцінювання та поєднання кількісних і якісних показників.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (ст. 5)¹⁵⁹ оцінювання результативності охоплює такі етапи: аналіз впливу регуляторного акта (АРВ) – до його прийняття; базове відстеження результативності – до набрання чинності; повторне відстеження – через 1–2 роки; періодичне відстеження – кожні три роки. Порядок здійснення цих етапів визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2004

¹⁵⁹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15> (дата звернення: 10.10.2025).

№ 308 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта»¹⁶⁰.

Згідно з методикою на кожному етапі формується система показників результативності, які можуть мати кількісний або якісний вимір. Серед цих показників є основні обов'язкові індикатори: зміни обсягу надходжень до державного й місцевих бюджетів; кількість суб'єктів господарювання, на яких поширюється дія акта; обсяг коштів і часу, потрібних для виконання вимог акта; рівень поінформованості суб'єктів господарювання; ступінь дотримання принципів прозорості, стабільності й передбачуваності регуляторного середовища.

Оцінювання рівня економічної безпеки є ключовим елементом державного управління та стратегічного прогнозування, оскільки дає змогу визначити рівень ризиків, загроз і стійкість національної економіки до внутрішніх і зовнішніх шоків. На різних рівнях управління (державному, галузевому, регіональному, підприємницькому) використовуються як кількісні, так і якісні (експертні) методи, що поєднують індикаторний, ризик-орієнтований, імовірнісний і оптимізаційний підходи.

На державному рівні до 11.08.2025 чинною базою була Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України від 02.03.2013 № 60, яка визначала систему порогових значень та індикаторів економічної безпеки за окремими складовими (виробнича, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, фінансова, соціальна, демографічна, продовольча).

Індикаторна модель була базовою для кількісного вимірювання економічної безпеки. Вона передбачає: визначення системи ключових показників, встановлення граничних (порогових) значень, зіставлення фактичних значень з нормативними, оцінювання рівня ризику за шкалою «норма – загроза – криза». Індикаторний підхід дає нагоду кількісно визначати ступінь відхилення від безпечних меж, однак не враховує суб'єктивні чинники, що формують ризики, тому потребує доповнення експертними методами.

¹⁶⁰ Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/308-2004-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2025).

Експертні оцінки відіграють важливу роль під час визначення рівня економічної безпеки в умовах невизначеності. Основою цих підходів є концепція ризику, що поєднує дві складові: оцінювання ризику (risk assessment) – визначення ймовірності настання негативних подій; управління ризиком (risk management) – розробку заходів для запобігання або мінімізації втрат. Оцінювання ризиків проводиться за допомогою експертних шкал, порівняльного аналізу та індексів. Найвідомішими міжнародними прикладами є: індекс економічної надійності (Euromoney Country Risk Index) – визначає інтегральний показник стійкості держави на основі дев'яти компонентів (ефективність економіки, політичний ризик, боргове навантаження, кредитоспроможність тощо); індекс ділового ризику BERI (Business Environment Risk Intelligence) – базується на 15 критеріях політичної та економічної стабільності, рівня інвестиційної привабливості, стану інфраструктури, доступу до фінансування тощо.

Для суб'єктів господарських відносин аграрного сектору ці підходи можна адаптувати через розрахунок індексу аграрної безпеки (AgroSecurity Index), який поєднує: економічну складову (доходи, рентабельність, інвестиційна привабливість); соціальну (зайнятість, рівень оплати праці, міграційні потоки); екологічну (деградація ґрунтів, кліматичні ризики, водний баланс); інституційну (наявність державних програм, регуляторна передбачуваність).

Метод аналізу сценаріїв полягає у формуванні кількох альтернативних варіантів розвитку ситуації (оптимістичний, базовий, песимістичний) з подальшим моделюванням впливу ключових чинників ризику (цінових, кредитних, енергетичних, кліматичних). Цей підхід використовується під час прогнозування середньострокових стратегій підтримки аграрного сектору (2–3 роки) та розроблення планів реагування на кризові ситуації.

Методи оптимізації застосовуються для визначення найкращої комбінації інструментів державного впливу (податкових пільг, дотацій, тарифів, кредитних ставок), що забезпечує максимізацію цільової функції, наприклад індексу економічної безпеки (ІЕБ) або індексу ефективності державного регулювання (ІЕДР).

Методи математичної статистики (зокрема, регресійні моделі) застосовуються для кількісного визначення взаємозв'язків між рівнем державного регулювання й показниками розвитку аграрного сектору.

Використання кореляційно-регресійного аналізу дає змогу: виявити чинники найбільшої еластичності; визначити порогові значення державної підтримки, після яких ефект знижується; оцінити прямі та непрямі впливи державної політики на економічну безпеку сектору.

Узагальнюючий рівень економічної безпеки може бути поданий як інтегральний індекс. Інтегральний підхід використовується для оцінювання галузевої безпеки, а також під час формування звіту про економічну безпеку країни.

Отже, для оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин доцільно комбінувати індикаторно-аналітичний підхід (порогові значення, індекс паритету, рентабельність); експертно-ризиковий підхід (Euromoney, BERI, національні рейтинги ризиків); математично-статистичні методи (регресійні моделі, сценарний аналіз, оптимізація); інтегральну оцінку (ІЕБ) для комплексного узагальнення результатів на рівні держави, регіону, галузі. Поєднання цих методик створює систему багаторівневого моніторингу економічної безпеки, що забезпечує своєчасне виявлення загроз, підвищення ефективності регуляторної політики та стійкості суб'єктів господарських відносин України до кризових впливів.

Розглянемо методи розпізнавання образів у дослідженні економічної безпеки суб'єктів господарських відносин аграрного сектору. Методи розпізнавання образів (pattern recognition methods) застосовуються для класифікації об'єктів, сигналів, ситуацій або процесів за схожістю їхніх ознак. Сутність методу полягає в трансформації вхідних даних (ознакових параметрів) у вихідні рішення щодо належності досліджуваного об'єкта до певного класу стану, наприклад «стійкий», «ризиковий» або «критичний» рівень економічної безпеки. Математичною основою теорії розпізнавання образів є інструментарій математичної статистики, теорії ймовірностей, алгебри, логіки, теорії інформації та ігор, статистичної теорії зв'язку. Найчастіше використовують два підходи: дискримінантний аналіз, що дає змогу визначити функцію, яка найкраще розділяє спостереження на класи («безпека», «ризик», «криза»); кластерний аналіз, який групує регіони або галузі за схожістю сукупності ознак без попереднього визначення класів.

У контексті оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин метод розпізнавання образів може бути використаний для класифікації регіонів за рівнем продовольчої або фінансової стійкості, для виокремлення «зон ризику» за структурними показниками

(рівень дотацій, продуктивність праці, кредитна залежність) і для виявлення типових моделей кризового розвитку аграрного виробництва.

Водночас використання цього методу як самостійного інструменту оцінювання економічної безпеки є обмеженим через значну складність і потребу у великому масштабі якісних статистичних даних. Тому його доцільно застосовувати в комплексі із багатовимірним статистичним аналізом або індикаторними підходами.

Методи багатовимірного статистичного аналізу дають змогу зменшити кількість взаємопов'язаних показників, які характеризують економічну безпеку, до обмеженої кількості незалежних чинників або компонент, що пояснюють основну частину варіації даних.

Найпоширенішим методом є компонентний (факторний) аналіз (Principal Component Analysis, PCA), який використовується для: визначення основних чинників, які впливають на економічну безпеку суб'єктів господарських відносин (наприклад, фінансова стійкість, рівень державної підтримки, інвестиційна активність, технологічна ефективність); побудови інтегральних індексів за сукупністю показників; візуалізації багатовимірних залежностей у дво- або тривимірному просторі для кластеризації регіонів чи підприємств.

Особливість методу полягає в тому, що: перша компонента пояснює найбільшу частку варіації (переважно економічні чинники); друга й третя компоненти – соціальні, екологічні або інституційні чинники; компоненти ортогональні між собою, що усуває проблему мультиколінеарності. Незважаючи на трудомісткість і вимоги до інформаційної бази, метод багатовимірного аналізу є перспективним для створення інтегрального індексу аграрної безпеки (ІАБ), який відображатиме сукупний вплив економічних, соціальних, екологічних та інституційних детермінант.

На регіональному рівні найпоширенішим підходом залишається система оцінювання економічної безпеки на основі індикаторів. Вона базується на використанні порогових значень показників, що характеризують діяльність регіону або галузі, та порівнянні їх із фактичними даними. У сучасних дослідженнях виділяють три групи таких систем: на основі макроекономічних індикаторів – ВВП, національного доходу, обсягу капіталовкладень, рівня інфляції; на основі відносних показників – коефіцієнтів, питомої ваги, індексів динаміки; на основі індикаторів загроз (порогових значень) – граничних параметрів безпеки, перевищення яких сигналізує про кризові тенденції.

На міжнародному рівні схожі підходи реалізують такі інституції, як ОЕСР, Світовий банк, ПРООН, Єврокомісія, UNEP, FAO. Вони формують комплексні індекси сталого розвитку – Human Development Index (HDI), Genuine Progress Indicator (GPI), Genuine Savings (GS), Environmentally Adjusted NDP (EDP), що поєднують економічні, соціальні, екологічні та інституційні компоненти. Для України доцільним є створення Національного індексу економічної та продовольчої безпеки (NIEFS), який інтегрував би макроекономічні та регіональні показники й використовувався як основа для системи раннього попередження ризиків.

Методи розпізнавання образів, факторного аналізу та індикаторно-інтегративних систем (табл. 1.6.1) утворюють четвертий аналітичний рівень оцінювання економічної безпеки – рівень інтелектуального моніторингу, який поєднує статистичні, експертні методи та інструменти моделювання. Їхнє застосування дає змогу підвищити точність прогнозування ризиків, виявити приховані міжфакторні зв'язки, забезпечити наукове підґрунтя для регіональної політики безпеки суб'єктів господарських відносин.

Таблиця 1.6.1 – Методи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин

Метод	Зміст і сутність підходу	Основні інструменти	Переваги	Обмеження
1	2	3	4	5
1. Індикаторний (індикативний)	Ґрунтується на порівнянні фактичних показників із пороговими значеннями (індикаторами) безпеки. Дає змогу оцінити стан системи за критерієм «норма – загроза – криза»	Система показників (ВВП, рентабельність, паритет цін, індекс самозабезпечення продовольством)	Простота розрахунку, можливість порівняння в часі й просторі, універсальність	Не враховує якісні чинники, суб'єктивні ризики, не показує причин відхилень
2. Експертний (ризик-орієнтований)	Передбачає оцінювання рівня ризиків і надійності на основі експертних суджень і бальної шкали	Euromoney Country Risk Index, BERI Index, опитування, експертні анкети, Delphi-метод	Дає змогу враховувати нематеріальні чинники; застосовується за нестачі статистичних даних	Суб'єктивність оцінок, складність відтворення результатів, залежність від компетентності експертів

**Частина I. Теоретична концептуалізація
формування та забезпечення фінансової безпеки**

Продовження таблиці 1.6.1

1	2	3	4	5
3. Сценарний аналіз	Моделює альтернативні сценарії розвитку (оптимістичний, базовий, песимістичний) для прогнозу стану безпеки	SWOT-аналіз, економетричні моделі, прогнозні сценарії, stress-testing	Висока гнучкість; дає змогу оцінювати наслідки шоків і кризових подій	Значна трудомісткість, потреба в якісних вхідних даних
4. Оптимізаційний	Орієнтується на вибір оптимальної комбінації інструментів державного регулювання для досягнення максимуму економічної безпеки	Лінійне й нелінійне програмування, функції цільового максимуму, моделі обмежень	Дає кількісне обґрунтування політичних рішень; підвищує ефективність бюджетної підтримки	Складність математичної постановки; потребує точних параметрів і обмежень
5. Кореляційно-регресійний	Досліджує кількісні залежності між чинниками (субсидії, кредити, інвестиції) й результатами (ВДВ, прибуток, рентабельність)	Регресійні рівняння, коефіцієнти еластичності, багатофакторні моделі	Виявляє причинно-наслідкові зв'язки, дає змогу кількісно вимірювати вплив політики	Потребує повної бази даних; не враховує нематеріальні чинники
6. Методи розпізнавання образів	Класифікація об'єктів (регіонів, підприємств) за сукупністю ознак безпеки; виявлення типових моделей ризику	Дискримінантний аналіз, кластерний аналіз, таксономічні методи	Ідентифікує групи ризику; дає змогу створювати системи раннього попередження	Висока складність обробки; потреба в значному масиві якісних даних
7. Методи багатовимірного статистичного аналізу	Перехід від корельованих показників до незалежних чинників, що пояснюють більшу частину варіації	Факторний і компонентний аналіз (РСА), багатовимірне шкалювання, кластеризація	Дає змогу створювати інтегральні індекси, виявляти приховані зв'язки між показниками	Трудомісткість, необхідність статистичної підготовки та великого обсягу даних.
8. Інтегральний (індексний)	Узагальнює результати різних методів у єдиний індекс економічної безпеки (ІЕБ)	Вагові коефіцієнти, нормалізація показників, агрегування	Дає комплексну оцінку рівня безпеки на макро- і мезорівнях	Залежить від вибору ваг і способу нормування

Джерело: побудовано автором.

Комплексне застосування наведених методів забезпечує багаторівневе, системне оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин. Це дає змогу поєднати макроекономічні індикатори, регіональні оцінки, експертні судження та результати математичного моделювання для формування науково обґрунтованої регуляторної політики.

Вивчення зарубіжного й вітчизняного досвіду свідчить, що системи сучасних показників-індикаторів економічної безпеки суттєво відрізняються за методологічними підходами, базовими показниками та класифікаційними ознаками. У більшості країн ці системи розробляються з метою забезпечення макроекономічної стабільності, раннього виявлення кризових тенденцій і підвищення ефективності державного управління.

Країни Європейського Союзу та США традиційно використовують дві основні групи індикаторів: індикатори, які збігаються (coincident), – характеризують поточний стан економіки (зайнятість, доходи населення, обсяги промислового виробництва, товарообіг); лідируючі (leading) індикатори, які сигналізують про зміну загальної економічної динаміки (нові замовлення, контракти на засоби виробництва, співвідношення запасів і продажів, рівень ділової активності). Такі індикатори використовують для короткострокового прогнозування темпів економічного зростання, визначення початку або завершення фаз циклу й оперативного регулювання макроекономічної політики.

У Франції для моніторингу економічної ситуації запроваджено систему так званих «індикаторів небезпеки», що відображають допустимі відхилення економічних параметрів від нормального рівня. Вихід показника за межі критичного значення свідчить про потребу державного втручання. Наприклад, рівень безробіття понад 2,5 % працездатного населення впродовж трьох місяців поспіль або зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом нижче 90 % розглядаються як сигнали макроекономічної загрози.

В Україні формування індикативних систем ведеться в трьох основних напрямках: оцінювання соціально-економічного розвитку держави; моніторинг стану економічної безпеки держави та її регіонів; визначення критичних соціально-економічних загроз і виявлення депресивних територій.

На макрорівні до 11.08.2025 використовували Методику розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ МЕРТ від 29.10.2013 № 1277), в якій визначено дев'ять базових субіндексів економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна та фінансова. Фінансова безпека зі свого боку деталізується за складовими: банківська, боргова, бюджетна, валютна, грошово-кредитна тощо.

Особливу увагу приділено продовольчій безпеці, для оцінювання якої застосовується Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки¹⁶¹. Методика розрахунку індикаторів продовольчої безпеки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2025 р. № 1140, визначає єдиний підхід до моніторингу стану продовольчої безпеки держави, установлює перелік основних індикаторів (виробництво, споживання, доступність продовольства, продовольчі запаси тощо), їхні граничні та оптимальні значення, порядок збору й аналізу статистичної інформації. Запровадження Методики спрямоване на підвищення прозорості оцінювання продовольчої стійкості, виявлення ризиків продовольчої кризи й формування ефективних рішень державної аграрної та економічної політики України.

На рівні підприємства застосовуються ресурсно-функціональні та програмно-цільові підходи. Перший орієнтований на оцінювання ефективності використання корпоративних ресурсів за функціональними критеріями: фінансова стійкість, технологічна незалежність, якість менеджменту, кадровий потенціал, екологічна й інформаційна безпека. Другий інтегрує кластерний і багатовимірний аналіз, даючи змогу формувати інтегральний показник стійкості підприємства. Проте обидва підходи мають суттєві обмеження: високу суб'єктивність експертних оцінок, значну трудомісткість розрахунків і складність практичного застосування у виробничих умовах.

Отже, системи індикаторів економічної безпеки в світі та в Україні відображають різні рівні управління – макро-, мезо- та мікроекономічний, а також різні методологічні орієнтири – від індикаторно-аналітичних і порогових до ресурсно-функціональних та інтегральних. Узагальнення зазначених підходів подано в таблиці 1.6.2.

¹⁶¹ Про затвердження Методики розрахунку індикаторів продовольчої безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2025 р. № 1140. Київ, 2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1140-2025-%D0%BF> (дата звернення: 01.10.2025).

Таблиця 1.6.2 – Систематизація підходів і методів оцінювання економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях

Рівень / країна	Методологічний підхід	Ключові індикатори або показники	Мета використання	Переваги	Недоліки / обмеження
1	2	3	4	5	6
ЄС, США	Індикаторно-аналітичний; системи «leading» і «coincident indicators»	- Рівень зайнятості - Особисті доходи - Обсяги промислового виробництва - Нові замовлення та продажі - Співвідношення запасів і продажів	Моніторинг поточного стану економіки й прогнозування циклічних коливань	Висока аналітична цінність, постійне оновлення бази даних	Не враховує регіональну специфіку й соціальні ризики
Франція	«Індикатори небезпеки»	- Рівень безробіття (понад 2,5 % три місяці поспіль) - Покриття імпорту експортом (< 90 %) - Темп інфляції - Обсяги інвестицій і ВВП	Визначення порогових значень для запобігання кризам	Дає змогу швидко виявляти «критичні зони» розвитку	Потребує регулярного коригування параметрів безпеки
Україна (національний рівень)	Індикаторно-інтегральний (наказ МЕРТ від 29.10.2013 № 1277)	9 субіндексів: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека	Комплексне оцінювання рівня економічної безпеки держави	Наявність затвердженої методики; системність індикаторів	Частково застарілі нормативи; потреба в оновленні порогових значень
Україна (регіональний рівень)	Індикативно-соціальний (Держстат, регіональні методики)	- ВВП регіону - Рівень зайнятості - Доходи населення - Рівень дотаційності бюджетів - Соціальні ризики	Моніторинг територіальних диспропорцій і визначення депресивних регіонів	Дає підстави для регіональної політики підтримки	Складність збору повних даних

Продовження таблиці 1.6.2

1	2	3	4	5	6
Україна (продовольча безпека)	Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки	• Калорійність харчування • Співвідношення виробництва / споживання основних продуктів • Рівень запасів зернових • Частка імпорту продовольства	Визначення стійкості аграрного сектору та продовольчої самодостатності	Враховує специфіку аграрної галузі; орієнтація на споживчі потреби	Не охоплює фінансово-кредитні та екологічні чинники аграрної безпеки
Рівень підприємства (ресурсно-функціональний підхід)	Критеріальний аналіз використання корпоративних ресурсів	• Фінансова стійкість • Технологічна незалежність • Екологічність виробництва • Інформаційна й кадрова безпека	Комплексне оцінювання внутрішньої економічної безпеки підприємства	Висока деталізація, гнучкість під цілі підприємства	Суб'єктивізм, складність кількісного вираження, надмірна трудомісткість
Рівень підприємства	Програмно-цільовий підхід із використанням кластерного й багатовимірного аналізу	• Сукупність чинників економічної безпеки, агрегованих у інтегральний показник	Комплексне оцінювання стійкості й ризиків підприємства	Висока достовірність за наявності якісних даних; наукова точність	Досить складна реалізація; непридатний для регулярного моніторингу

Джерело: побудовано автором.

Узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду свідчить, що універсальної системи показників економічної безпеки не існує. Проте найефективнішими є індикаторно-інтегральні моделі, які дають змогу поєднувати кількісне та якісне оцінювання, забезпечуючи комплексний моніторинг стану економічної, продовольчої й соціальної безпеки на всіх рівнях управління – від держави до підприємства.

На рівні суб'єктів господарських відносин України дедалі більшого поширення набуває ресурсно-функціональний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки. В умовах воєнних дій, енергетичних і логістичних викликів, структурних трансформацій економіки й поступового переходу до післявоєнного відновлення цей підхід дає змогу інтегровано оцінювати здатність підприємства забезпечувати власну стабільність, конкурентоспроможність і стійкість до ризиків.

Згідно з даним підходом рівень економічної безпеки суб'єктів господарських відносин визначається на основі оцінювання стану використання корпоративних ресурсів, зокрема фінансових, виробничих, кадрових, технологічних, екологічних, інформаційних і правових, за спеціальними критеріями. Ці ресурси розглядаються як базові чинники бізнесу, якими власники та менеджери управляють для реалізації стратегічних і тактичних цілей розвитку підприємства відповідно до державних пріоритетів економічної безпеки.

Найефективніше використання корпоративних ресурсів досягається через запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам, формування економічного імунітету суб'єктів господарських відносин та реалізацію функціональних цілей їхньої економічної безпеки, серед яких:

- забезпечення високої фінансової ефективності, стійкості та незалежності суб'єктів господарських відносин в умовах інфляційного тиску, коливань валютного курсу й перебоїв у постачанні;

- досягнення технологічної автономії, інноваційного розвитку та цифрової трансформації виробничих процесів, що сприяє скороченню енергоспоживання й підвищенню ефективності виробництва;

- формування оптимальної та гнучкої організаційної структури управління, здатної до швидкої реакції на ризики й кризові зміни;

- підвищення кваліфікації персоналу, розвиток людського капіталу, корпоративної культури безпеки та професійної етики;

- дотримання принципів екологічної відповідальності й сталого розвитку, що відповідають пріоритетам «зеленого» відновлення економіки України;

- захист правових і майнових інтересів суб'єктів господарських відносин, дотримання вимог антикорупційного законодавства та нормативів комплаєнс-контролю;

- забезпечення інформаційної та кібербезпеки, охорони комерційної таємниці, захисту цифрових активів і внутрішніх комунікацій;

- охорона праці, безпека персоналу та капіталу, що є пріоритетом у регіонах, які зазнали руйнувань або мають підвищений рівень ризику.

Однак у більшості опублікованих досліджень фактичні дані для оцінювання подано на основі експертних оцінок, що обмежує можливість порівняння між підприємствами різних галузей і регіонів. Кожна із визначених функціональних цілей економічної безпеки має власну структуру підцілей, які залежать від типу діяльності, розміру суб'єктів господарських відносин, форми власності та інтеграції в глобальні ланцюги постачань.

Водночас надмірна деталізація ресурсно-функціонального підходу, спроба охопити всі сфери діяльності часто призводять до розмиття поняття економічної безпеки, надмірного суб'єктивізму в оцінках та складності уніфікації результатів. У сучасних умовах війни й економічного відновлення це особливо важливо, адже суб'єкти господарських відносин стикаються з новими типами ризиків – енергетичними, кібернетичними, фінансовими, соціальними, які потребують гнучких, але водночас стандартизованих критеріїв оцінювання.

Проблемою залишається обмежена достовірність результатів, отриманих через інтеграції показників із використанням вагових коефіцієнтів або експертного підходу. Крім того, визначення рівня кваліфікації експертів, що проводять такі оцінювання, залишається відкритим питанням. У воєнних і післявоєнних умовах це створює ризик неузгодженості даних і ухвалення управлінських рішень без належної аналітичної обґрунтованості.

Ресурсно-функціональний підхід до оцінювання економічної безпеки має бути доповнений ризик-орієнтованою методологією, що передбачає ідентифікацію й кількісне вимірювання основних ризиків (валютного, кредитного, виробничого, енергетичного, логістичного тощо), а також розробку антикризових сценаріїв поведінки суб'єктів господарських відносин.

Вагомим доповненням до цього підходу є пропозиції щодо використання програмно-цільового підходу в системі управління економічною безпекою підприємства. Цей підхід базується на інтеграції значної кількості показників за допомогою кластерного та багатовимірного аналізу, що дає змогу встановити взаємозв'язки між фінансовими, інвестиційними, технологічними, кадровими й екологічними аспектами діяльності. Проте практичне застосування таких методів вимагає значних аналітичних ресурсів і високої математичної підготовки управлінців, що обмежує його поширення серед малих і середніх підприємств.

Водночас програмно-цільовий підхід має важливу перевагу – він дає змогу поєднати оцінювання стійкості інтегрального показника з аналізом гнучкості системи управління, що особливо актуально в умовах реформування державного регулювання, посилення ролі Національного банку України у фінансовому нагляді та впровадження нової регуляторної політики.

Отже, у сучасних реаліях ресурсно-функціональний підхід потребує модернізації. Його ефективність значно підвищується під час поєднання з ризик-орієнтованим і програмно-цільовим підходами, що дає нагоду не лише оцінити рівень економічної безпеки суб'єктів господарських відносин, але й визначити стратегічні напрями зміцнення їх фінансової та операційної стійкості.

У 2024–2025 рр. така методологія повинна враховувати державні пріоритети, визначені в Стратегії економічної безпеки України до 2025 р.¹⁶², рекомендації Міністерства економіки України, Національного банку України¹⁶³ й практики Європейського Союзу у сфері корпоративного управління та сталого розвитку. Лише на основі системного поєднання державного регулювання, внутрішнього контролю й стратегічного управління можна забезпечити належний рівень економічної безпеки суб'єктів господарських відносин у період трансформації та відновлення економіки України.

Отже, фінансова безпека суб'єктів господарських відносин є ключовою складовою загальної системи економічної безпеки держави, а також складною динамічною підсистемою, що має власну структуру, логіку функціонування та систему взаємозв'язків між суб'єктами фінансово-господарської діяльності. Це визначає актуальність і потребу в удосконаленні методології інтегрального оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин, спрямованої на забезпечення своєчасного реагування на дестабілізуючі чинники.

Для підвищення ефективності державної регуляторної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин запропоновано методологічний алгоритм системного аналізу, який охоплює такі етапи: формування концепції системи державного управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання; визначення взаємозв'язків між її компонентами та встановлення рівня взаємозалежності; створення синергетичного ефекту, коли взаємодія компонентів підсилює ефект спільної дії та забезпечує емерджентні властивості системи, її цілісність (доповнення або компенсація функцій

¹⁶² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/347/2021> (дата звернення: 11.11.2025).

¹⁶³ Звіт про фінансову стабільність, грудень 2024 р. / Національний банк України. Київ, 2024. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

окремих елементів, які втратили актуальність або тимчасово не функціонують); підтримання стійкої працездатності й безперервного функціонування системи фінансового регулювання. Відстеження такої взаємодії елементів системи дає змогу уникнути дублювання дій, неузгодженості між регуляторами та виявляти ті інституційні компоненти, що втратили релевантність в умовах воєнного стану й економічної трансформації.

Обґрунтовано, що в сучасній системі фінансової безпеки суб'єктів господарювання підсистеми забезпечують реалізацію пріоритетних напрямів фінансової політики держави через механізми регуляторного впливу, фіскальної, монетарної, інвестиційної, валютної та боргової політики. Кожна з підсистем складається із взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких має власну мету, завдання, об'єкти впливу, суб'єктів реалізації та інструменти регулювання. Ці компоненти утворюють систему елементів і зв'язків між ними, що в сукупності становлять підсистему державного управління фінансовою безпекою суб'єктів господарських відносин України.

Функціональні підсистеми складаються із функціональних компонентів, які поділяються на завдання та підзавдання. Дослідження елементів системи фінансової безпеки та взаємозв'язків між ними потребує дотримання певної послідовності аналітичних дій, які розглядаються як комплекс взаємопов'язаних операцій. Чим вищий рівень деталізації процесу аналізу, тим більш адекватним сучасним економічним умовам є результат, що відображає реальний стан фінансової стійкості підприємств у контексті викликів воєнного часу, енергетичної нестабільності та структурних дисбалансів на ринку капіталів.

Доведено, що системний аналіз є ключовим інструментом наукового обґрунтування процесу ухвалення управлінських рішень у сфері фінансової безпеки підприємств. Він дає змогу сформулювати комплекс заходів для створення умов максимально ефективного використання ресурсного потенціалу кожного елемента системи державного фінансового регулювання, досягнення оптимального балансу між рівнем контролю та економічною свободою бізнесу, а також підвищення результативності регуляторної політики в умовах високої волатильності фінансових ринків.

Встановлено, що синергетичний підхід у системі забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин формує стратегічні переваги, які виникають у разі узгодженого застосування

комплексу фінансово-економічних інструментів державного регулювання. Ефект синергії проявляється тоді, коли дія інтегрованих заходів значно перевищує суму окремих ефектів від їхнього індивідуального використання. Такий ефект залежить не лише від кількості застосованих інструментів (податкових стимулів, кредитно-гарантійних програм, антикризових пакетів тощо), а насамперед від їхньої узгодженості, взаємодоповнення та синхронізації в часі й за цілями політики.

Запропоновано методикау системного аналізу компонентів регуляторної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки із використанням синергетично-системного підходу. Вона охоплює такі етапи: визначення мети й очікуваного ефекту регуляторного впливу; попередній аналіз фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання; декомпозицію компонентів системи за функціональними напрямками; структурний аналіз внутрішніх і зовнішніх фінансових зв'язків; оцінювання ефективності регуляторних інструментів; експертну верифікацію та прогноз результативності; визначення оптимальної структури регуляторного впливу; коригування параметрів системи відповідно до макроекономічних умов.

Системно-синергетичний підхід до забезпечення фінансової безпеки дає змогу комплексно визначати пріоритети на кожному етапі економічного розвитку, формувати узгоджені рішення регуляторної політики, спрямовані на запобігання фінансовим кризам, підтримання платоспроможності бізнесу, розвиток ринку капіталу та забезпечення стабільності банківської системи.

Встановлено, що ефект синергії у сфері фінансової безпеки може бути як позитивним (у разі правильного поєднання фіскальних, кредитних і монетарних важелів, що підсилюють один одного), так і негативним (у разі перевантаження системи суперечливими регуляторними нормами, неузгодженості між державними органами, надмірного адміністративного тиску чи відсутності стабільних стимулів для бізнесу). Отже, ефективність регуляторної політики фінансової безпеки в сучасній Україні визначається не лише якістю окремих рішень, а й системністю, узгодженістю та гнучкістю механізмів державного впливу в умовах післявоєнного відновлення, інтеграції до європейського фінансового простору й глобальної трансформації економічних відносин.

Обґрунтовано, що визначення ефективності регуляторної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин потрібно здійснювати на основі розроблення раціонально-необхідних і раціонально-можливих заходів державного регулювання. Перші безпосередньо забезпечують досягнення поставлених цілей фінансової стабільності, зниження ризиків неплатоспроможності, підвищення довіри до фінансової системи; другі враховують реальні бюджетні обмеження, інституційні спроможності держави та стан ринкової інфраструктури.

Оцінювання ефективності державного регулювання у фінансовій сфері має охоплювати аналіз не лише функцій, а й дисфункцій регуляторного впливу, тобто як запланованих, так і латентних (прихованих) наслідків. Якщо функціональні ефекти сприяють стабільності, прогнозованості й ефективності регуляторного середовища, то дисфункції у формі надмірного адміністративного навантаження, дублювання функцій нагляду, суперечливості нормативних актів чи несвоечасного реагування на кризи здатні дестабілізувати фінансову систему та порушити баланс між контролем і розвитком.

Латентні чинники, як показує сучасна практика (зокрема, період 2022–2024 рр.), можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на фінансову безпеку. До позитивних належать: підвищення ролі цифрових технологій, розширення доступу до безготівкових операцій. До негативних: непередбачуваність зовнішніх шоків, кібератаки, тіньові фінансові операції, високі воєнні ризики для платоспроможності бізнесу. Їхній сукупний вплив відбувається паралельно із основними процесами регулювання, часто змінюючи очікувані наслідки політики.

В умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та інтеграції України у фінансовий простір ЄС особливої ваги набуває моніторинг соціальної спадковості регуляторних рішень, тобто відстеження їхніх довгострокових соціально-економічних наслідків, зокрема впливу на довіру до держави, рівень інвестиційної привабливості та фінансової культури суспільства. Важливо постійно оцінювати всі види економічних, соціальних і фіскальних ефектів, забезпечуючи баланс між короткостроковими цілями стабілізації та довгостроковими завданнями розвитку фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин України.

Отже, попри наявність певного потенціалу для відновлювального економічного зростання України в післявоєнний період, ідея системної інтеграції регуляторної, фінансової та економічної політики досі ще не отримала належного інституційного оформлення на державному рівні. В умовах стратегічної невизначеності та підвищеної фінансової вразливості бізнесу, спричиненої воєнними ризиками, інфляційним тиском, дефіцитом капіталу й обмеженням доступу до зовнішнього фінансування, особливого значення набуває розроблення інтегрованої системи індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин. Така система має здійснювати комплексне оцінювання фінансової стійкості як на макrorівні, так і на мезо- та мікрорівнях (регіони, галузі, окремі підприємства).

Індикатори фінансової безпеки мають забезпечувати можливість відстеження ключових ризиків: ліквідності, боргового навантаження, рентабельності, платоспроможності, кредитного ризику, інвестиційної активності, рівня фінансової інклюзії, а також впливу державного регулювання на вартість фінансових ресурсів. Вони повинні стати інструментом раннього попередження кризових явищ, підґрунтям для ухвалення антикризових рішень і моніторингу результатів реалізації державної політики у сфері фінансової стабільності.

Водночас індикатори та індекси фінансової безпеки інших країн не можуть бути механічно перенесені в український контекст через відмінності у фінансовій архітектурі, структурі ринків, рівні державного боргу, доступі до міжнародних ринків капіталу та впливі воєнних чинників. Для України потрібно розробити національний інтегральний індекс фінансової безпеки або компактну, але змістовну систему показників, що характеризують стан і динаміку фінансової стійкості підприємницького сектору.

В основі такого індексу має лежати поєднання макроекономічних, інституційних і поведінкових індикаторів, які відображають реальний фінансовий стан бізнесу, ефективність державної підтримки, рівень податкового навантаження, інвестиційну активність, частку безготівкових розрахунків, рівень фінансової грамотності, а також ризики фінансових дисбалансів.

Розбудова національної системи індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин сприятиме формуванню єдиного аналітичного простору між центральними органами виконавчої влади,

фінансовими регуляторами, регіональними адміністраціями й бізнесом. Це забезпечить зворотний зв'язок між державними рішеннями та фактичними фінансовими результатами підприємств, що зі свого боку стане передумовою для підвищення ефективності регуляторної політики та формування стійкої фінансової системи України в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

**1.7. Раціоналізація фінансової поведінки домогосподарств
у системі забезпечення фінансової безпеки в Україні
в умовах цифровізації**

*(Н. Б. Добрянська, доктор філософії,
начальник науково-організаційного відділу,
Державний податковий університет)*

Цифровізація змінила й навіть у деяких випадках порушила переважуючі моделі економічної та фінансової поведінки населення, порушивши питання про виникнення нових переваг і ризиків у фінансовій сфері та зміну законів економічної поведінки населення в умовах становлення нової економічної формації.

Згідно з оцінками експертів ініціативи «Цифрова адженда України»¹⁶⁴ та Українського Інституту Майбутнього¹⁶⁵ кожне українське домогосподарство завдяки використанню цифрових технологій отримує можливість легко капіталізувати себе, свої знання, вміння та навички для підвищення фінансового добробуту, зокрема: створювати, розвивати й продавати свої ідеї, продукти та послуги через онлайн-сервіси та платформи, через власні боти й цифрові особисті «копії», без посередників і роботодавців; легко, зручно та швидко створювати бізнес «з нуля» й отримувати дохід від реалізації свого творчого потенціалу, креативних ідей та інтелекту.

Переваги цифровізації відчутні в усіх секторах економіки, зокрема і на ринку фінансових послуг. Так, її потенціал підтверджується

¹⁶⁴ Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020»), ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА», 2016.

¹⁶⁵ Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою / Український інститут майбутнього : вебсайт. URL : <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyucifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 23.01.2024).